

CZEGEI GRÓF WASS OTILIA
(A helybeli ref. leányfőgimnáziumban levő fénykép után.)

Czegei Gróf Wass Otilia, az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagy jótevője.

Felolvasás az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi Szakosztályának 1937. december 7-én tartott ülésén.

Gróf Wass Otiliáról emlékezem. Arról a Wass Otiliáról, akiről utólag megállapíthatjuk, hogy nélküle az Erdélyi Múzeum-Egyesület ma aligha tudná kifejtetni azt a tevékenységet, amely ugyan talán több irányban kívánnivalót mutat, de amely magyar kisebbségi kulturális életünkben le nem kicsinyelhető szerepet visz.

Ismert dolog, hogy a főhatalomváltáskor az Erdélyi Múzeum-Egyesület egyszerre elvesztette minden anyagi forrását. Megszűnt az 1903-ban kezdődött és az 1908. évtől kezdve rendszeresített állami segély, mely az utolsó évek átlaga szerint évi 100.000 K. körül mozgott; elmaradt az a bérösszeg, amelyet az 5 tár gyűjteményeinek az egyetem használatába való adásáért az államnak évenként kellene fizetnie; csaknem teljesen elértéktelenedett az Egyesület pénzbeli vagyona, minthogy a 300.000 K., tehát mai értékben 12 millió lej körüli alaptőke különböző értékpapírokban volt; ezekhez még hozzátehetjük, hogy az 1 : 1 arányban fizetett tagsági díjakat alig volt érdemes beszédetni, mert a 8 K. rendes tagsági és a 4 K. pártoló tagsági díj helyett szedett 8, illetőleg 4 lej alig fedezte a pénzbeszedői jutalékot.

Nagy volt a kilátástalanság, pedig a Gondviselés akkor már elküldötte mentő angyalát gróf Wass Otilia személyében. Csakhogy az E. M. E. háború előtti anyagi kereteihez viszonyítva az 1917. március 5-én elhunyt örökhangyó grófnőnek városunk főterén, a 10. sz. alatt levő háza az első években — különösen, ha tekintetbe vesszük az ingatlanon még részben fennállott törlesztéses kölcsönt, továbbá a végrendelettel kapcsolatos kiadásokat — ténylegesen nem jelentett számottevő jövedelem-szaporulatot, másrészt a főhatalomváltás bekövetkezése után a rekvirálás útján, vagy régi bérletek jogán lakó bérlőktől befolyt összeg az ingatlan adóit és karbantartását is alig fedezte. Ez az állapot kb. az 1925—26. évekig tartott, mikor a lakbérletekben a rekvirálás szigorúsága kezdett enyhülni s a régi bérletek igazságtalanságának belátásával a törvény a valódi helyzetnek megfelelőbb jogokat kezdett biztosítani a tulajdonosnak. Évek múlásával a gróf Wass Otilia-féle hagyaték, mint az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek egyetlen jövedelmi forrása, mindinkább nyert jelentőségében, amióta pedig 1932-ben, a néhány éven keresztül eszközölt szigorú takarékosság eredményeként a Wass Otilia hagyatékának jövedelméből az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek a helybeli Str. Regală 1. szám alatt

sikerült egy kisebb ingatlant vásárolnia, biztosítottnak látszik Egyesületünk szerény keretek között való működése, mert e két bérház jövedelme, átlag évi 250—260 ezer lej, megengedi kivárni azt az időt, mikor elismertetnek az E. M. E. törvényes és jogos anyagi követeléseit és igényeit, és amikor az Egyesület szélesebb körű tevékenységbe kezdhet. Hozzáteszem: én hiszek az E. M. E. jogainak törvényes elismertetésében.

Miként az előadottakból is látszik, a teljes nincstelenségből az Erdélyi Múzeum-Egyesületet gróf Wass Otilia hagyatéka mentette ki s tette lehetővé, hogy az Egyesület vezetői az anyagi lehetőségek keretei között céltudatosan fokozzák az Erdélyi Múzeum-Egyesület tevékenységét. Méltóztassék elképzelni, milyen örömet jelentett, mikor hosszú, 12 évi szünet után, 1930-ban a régi 4—5 folyóirattal szemben meg lehetett indítani legalább egyetlen folyóiratunkat, az *Erdélyi Múzeum*-ot, s ugyancsak 1930-ban folytathattuk az 1913-ban megszakadt vándorgyűlések rendezését. A már szinte szokássá vált népszerűsítő előadásokat lassanként kezdték tarkítani a szakelőadások is s idővel megindult mind a négy szakosztály tevékenysége, ha nem is egyforma lelkesedéssel és kitartással. A vándorgyűlési *Emlékkönyvek*, az *Orvosi Értesítő* felújítása, egy alkalommal az ásatási engedély elnyerése következtében egy kisebb, nem épen sikertelennek mondható ásatás stb., stb., mind-mind egy-egy lépéssel való előbbrejutást és határtalan örömet jelentett a vezetők számára, — a kiharcolt eredmény láttán a sikerült munka örömét, ami Isten legnagyobb áldása a dolgozó ember számára.

S mindezen itt elmondott eredményt Wass Otilia tett lehetővé. Érezte ezt mindenki, aki a dolgokat közelebbről látta, vagy azok intézésében épen részt vett. Fokozott hálaérzésének kívánt kifejezést adni az E. M. E. választmánya is az 1934. január 29-i ülésén hozott határozatával, amikor kimondotta, hogy „minden évben az előadássorozat első népszerűsítő előadása mellé megjegyzésképpen odateendő »Gróf Wass Otilia emlékének«, az illető előadó szakosztályának elnöke pedig néhány szóban megemlékezik gróf Wass Otiliáról.“

Gróf Wass Otilia azonban — nem tekintve az E. M. E. megújulásában való nagy jelentőségét — annyira érdekes és színes egyéniség volt, hogy méltán számot tarthatott életrajzának levéltári kutatás alapján való megírására.

* * *

A gróf Wass-család Erdély legrégebbi családjainak egyike, melynek családfája a XIII. századig nyúl vissza. A *Magyar Nemzetségi Zsebkönyv*¹ szerint a XIV. század első felében élt Miklóst már Wass-nak (Vos) nevezik; ő kapott királyi adományt a többi közt az előnevet adó községre is. 1744. november 13-án Wass Ádám és utódai grófi rangot nyernek. Gróf Wass Ádámnak két fia volt: Miklós és Dániel. Az ifjabb ágából, tehát Dánieltől, kinek felesége szigetesi Szerencsy Klára volt, négy gyermek született: Tamás, Dániel, György, Ágnes. Wass Otilia grófnő György leánya volt. (A család ifjabb ágából származott gróf Wass Béla is, az Erdélyi Mú-

¹ *Magyar Nemzetségi Zsebkönyv*. Első rész. Főrangú családok. Kiadja a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság. Budapest, 1888. A Wass-család a 264—266. lapon.

zeum-Egyesületnek a mult év végén elhunyt elnöke. Wass Béla gróf dédszülei és Wass Ottilia nagyszülei voltak azonosak, Wass Dániel gróf és felesége, szigeti Szerencsy Klára.)

Wass Ottilia apja Wass György gróf, anyja Gyulay Franciska (Fanny) grófnő. Wass Ottilia grófnő városunkban született, valószínűleg az 1829. év legelején; ugyanis a helyi református egyház anyakönyvében 1829. január

Gróf Wass Ottilia anyja, gróf Wass Györgyné sz. gróf Gyulay Franciska fiatalkori arcképe.
(Az E. M. Érem- és Régiségtárában levő IV. 3135. leltárszámú miniatűr chromo után.)

14. szerepel a keresztelés napjául.² Ottilia grófnőnek csak egy nővére volt, a két évvel idősebb Zsuzsánna,³ aki még a hivatalos iratok legtöbbszörében is Minka néven szerepel Zsuzsánna helyett. Ez a Minka grófnő 1858-ban

² Papp Ferenc: *Báró Kemény Zsigmond*. A Magyar Tud. Akad. kiadása. 1922. I. köt. 227. l.

³ Zsuzsánna grófnő születési éveként a *Magyar Nemzeti Zsebkönyv*-ben 1827. helyett tévesen 1837. szerepel.

férjhez ment báró Jósika Kálmánhoz, de négy évi házasság után elkülönültek, ámbár hivatalosan nem váltak el. Az ide vonatkozó nagyszámú levél és perirat szerint a házasság sok keserőséget okozott a két nővérnek. Minka grófnő anyagilag tönkre ment, együtt élt hűgával, 1911. ápr. 10-én halt meg életének 85. évében. Ottilia (Otti) grófnő hat évvel élte túl nővérét, meghalt 1917. március 5-én. Wass Ottilia grófnő atyja, gróf Wass György, korán elhalt, a *Nemzeti Zsebkönyv* szerint 1833-ban; e számot azonban hibásnak kell vennünk, mert az Erdélyi Múzeum levéltárában levő gróf Wass Ottilia-féle hagyatékban Vilma (valószínűleg gróf Kún Gézané sz. Kemény Vilma) aláírással Wass Ottliának címzett borítékban a gróf Gyulay Lajos feljegyzéseként a következő közlést teszi: „gróf Wass György sógorom és barátom meghalt 1836-ban, november 17-én, 44 éves korában, mellbetegségben, Szentgöthárdon.“ Végeredményben a két adat között a különbség csak 3 év, tehát Minka 9 (illetőleg 6), Otli 7 (illetőleg 4) éves volt, mikor apjuk meghalt. Gróf Wass Györgyné, Gyulay Franciska grófnő, tehát 37 (illetőleg 34) éves korában került özvegyi sorba két kis leányával. A kis család azonban nagy segítséget talált gróf Gyulay Lajosban, Wass Györgyné öccsében, kinek később, 1869-ben bekövetkezett halála után, vagyonát két nővére, gróf Kún Lászlóné és gróf Wass Györgyné, illetőleg ennek leányai örökölték.

A városunk piacán levő 10. számú ház, amely a Gyulay-család háza volt, özv. gr. Wass Györgyné Gyulay Franciska irányítása mellett nevezetes szerepet vitt a szabadságharcot megelőző reformkorban és az 1848/49-i szabadságharc idején. Papp Ferenc, báró Kemény Zsigmond legkiválóbb életrajzírója,⁴ Kemény Zsigmonddal kapcsolatban szépen jellemzi az özvegy grófné házatájának Kemény Zsigmondra gyakorolt hatását. A gróf Gyulay-család különben is ismert volt irodalompartolásáról. A családnak benső barátja volt Kazinczy Ferenc; gróf Gyulay Lajosnak nevelője s a családnak mindvégig meghítt barátja volt Döbrentei Gábor, tehát Wass Györgyné a szülői házból hozta magával a műveltség-szeretetet.

A Gyulay-család Mintia-i kúriáját Wass Ottilia később így jellemzi:

*Nevet kaptak a fák, ligetek
Lajos! László! Amott Döbrentei!
A régelhunytnek hála s kegyelet.
Egy százados tölgy őrzi neveket.
Itt Constance pad, bennebb Lotti liget,
Francisca — hármuk közt legkedvesebb.
Igy nőttünk fel, játszva megtanulók,
Hogy kell imádni a természetet
S tisztelni benne szent emlékeket.
Kazinczynak is van emléke itt,
Rajongott érte még a nagymama
S utána mi, a késő unokák.
Kazinczynak muzsája ő vala,
Őt zengi egyik legszebb dallama.*

⁴ Papp Ferenc i. m. I. köt. 222–240. l.

Wass Györgyné „fogadóterme mindig nyitva volt a szellem, tudás s művészi kedvtelés számára; zeneestélyeit Malom Lujza is emlegeti Döbrentei Gáborhoz intézett leveleiben. Mint lelkes honleány a közügyért semmi áldozatot nem sajnált, annál inkább megvetette nemzetének ellenségeit; a törvénytelen kormánnyal szemben úgy tüntetett, hogy az uralkodónak születése napján ablakait nem világította ki.” A Wass Györgyné háza tehát a francia hatásként nálunk is divatba jött irodalmi szalonok egyike lett. Miként leányának, Wass Ottiliának, egyik későbbi feljegyzéséből értesülünk, városunkban abban az időben csak két család volt, ahol irodalomról, zenéről és újabb eszmékről komolyan lehetett beszélni: a Wesselényi-ház és az anyja háza.

Wass Györgyné neve ott szerepel minden magyar ügy támogatásában, de az anya mellett ott látjuk két leánya nevét is, mihelyt serdülő korba jutnak. Mikor jobbágyai számára az anya népiskolát állított fel Trestia községben, a két ifjú grófnő is anyjukkal együtt tanította az iskolás gyermekeket. A magyar ügy szolgálata megsokasodik az 1848—49-i szabadságharc idején. Nemcsak töltést és tépést csinálnak, hanem kezdeményezők a segélyezési módok kitalálásában; csak az szomorítja el őket, hogy oly nagy nyomor enyhítésére olyan keveset tehetnek. Nemcsak a sebesültek szorultak ugyanis segélyezésre, hanem a menekültek is, kik Aiud, Turda és más városokból az ellenség hirtelen támadása következtében csak a magukon levő fehérműben és ruhában, minden élelem nélkül voltak kénytelenek menekülni. Az idevonatkozó levelek, melyeket Fanny grófnő fivéréhez, a főparancsnokságnál levő Gyulay Lajos grófhoz intéz,⁵ megható részleteket közölnek a nyomorról. Wass Györgyné nem sajnálja az anyagi áldozatokat s nem egyszer kölcsönt vesz fel, avagy értékeit adja el, hogy a nyomoron enyhítsen, mert birtokainak bérlői pontatlanul, vagy egyáltalán nem fizetnek. Háza állandóan tele van menekültekkel.⁶ Nagy hazaszeretete azonban nem akadályozza meg abban, hogy fivére közbenjárását ne kérje egy halálra ítélt német tiszt érdekében, mert nemes lelke szerint ez, mint idegenből idekerült s a magyar nemzet ellen fogva fegyvert, nem oly bűnös, mint azok a magyarok, akik a császári seregben szolgálnak. Lelkét megrázza az a jelenet is, midőn a Roth Lajos István szász papot vesztőhelyre kísérő menettel találkozik. Fivéréhez írott levelében azokkal tart, kik Rothot nem akarták halállal büntetni.⁷

Az özvegy nem menekül el városunkból akkor sem, midőn a város elfoglalása már biztosnak látszik a császári hadsereg részéről. Az 1848.

⁵ Az Erdélyi Múzeum levéltárában e levelek külön kötetben vannak „Gróf Wass Györgynének Gyulay Fanny grófnőnek levelei fivéréhez, gróf Gyulay Lajoshoz (1848—49-ből). Ex Libris C. Ottiliae Wass” címmel. E levelek érdekes adatokat tartalmaznak az 1848—49. évi szabadságharc idejére.

⁶ Dóczy Ferencné sz. Berde Amál úrnő szóbelileg közölte velem, hogy nagyanyja, Veress Károlyné elbeszélése szerint gr. Wass Györgyné nagy csebrekben küldte az ételt az Aiud-i menekülteknek.

⁷ Lásd: Dr. Kántor Lajos: *Egykorú feljegyzés Roth Lajos István szász pap főbelevetéséről*. Erdélyi Múzeum 1937. évf. 276—77. l.

dec. 26-ról kelt és Debrecenben levő öccséhez intézett levelében a császári hadsereg kivonulása után kemény szavakkal bélyegzi meg gyenge jellemű honfitársait; annak örül, hogy öccse nem látta ezek viselkedését: „...nem kellett szemtanu lenned, mi gyáva és rossz szellemű emberei vannak a nyomorult kis Erdélynek, kik mindannyi hazaárulók, vagy azért, hogy személyüket féltik, vagy vagyonukat...” Majd így folytatja: „Mi gondom lehetne tehát most önmagamra, azt a gondviselésre bízom és nyugodtan bevárom a jó ügyek szerencsés fordulóját, ha én meg se érem, megérik jószellemű gyermekeim, én azon is megnyugszom.” Ugyancsak e levélben említést tesz arról, hogy hála ittmaradásának, házat megőrizte a feldúlástól, romlástól, rablástól, míg akik innen elmentek, azoknak mindenüket kirabolták a katonák. A várost elfoglaló császári hadak főparancsnokával valami összeütközése lehetett, mert ezeket írja róla: „Urbán személyes ellenségem lett. Volt is egy kravalunk együtt, de azt csak szóval fogom neked tudatni.” Majd, mikor bátyját arra kéri, hogy lépjen közbe a halálra ítélt német tiszt érdekében, ismét előkerül az Urbánnal történt kellemetlensége: „Nekem a legkevesebb okom volna mellette szólni: mert épen ő volt, ki leányaim és ellenem annyira felbőszítette Urbánt és cinkosait; mégis nem tartom őt ily kemény büntetésre méltónak.”

Wass Györgynének Urbánnal történt összeütközésére céloz leányának, Wass Minka grófnőnek 1866-ban önmaga ellen csődöt kérő beadványa, melyben adósságait azzal indokolja, hogy anyjának adósságait fedezte, s ezen adósságok az 1848/49. szabadságharc idején kezdődtek, mert anyja „a forradalom legyőzése után 1849-ben Urbán Károly akkori katonai parancsnok által jelentékeny összegű hadiadóval rovatott meg,” melynek lefizetése céljából kénytelen volt pénzkölcsönt felvenni. Úgy látszik, hogy a szabadságharc után Wass Györgynének sok kellemetlensége lehetett városunkban, miként Minka grófnő írja: „azon menthetetlen bánásmód miatt — melyben a forradalom legyőzése után városunkban részesült — kénytelen volt városunkat idehagyni és lakását Pestre tenni át, hol azután 15 évig folytonosan lakott.”⁸ A Sălaj-megyei Păjalul mare-n az ősi kurián halt meg 1865-ben. Hogy tulajdonképpen miben állott az Urbánnal történt kellemetlensége, eddig az irodalom előtt ismeretlen. Nem nyilatkozott erről Wass Ottilia sem, ámbar az „Országos Történelmi Ereklye Múzeum Egyesület” nevében 1911-ben a 18. számú iratban Sándor József elnök és dr. Bakó Lajos jegyző többek között ezeket írják neki: „Igen óhajtanók, ha Urbánnal való találkozását s az ezzel kapcsolatos eseményeket bármily vázlatosan kegyeskednék levéltárunk számára leírni.”

*

Ilyen ősök, ilyen anya és ilyen környezet hatóerői alakították Wass Ottilia grófnő jellemét. Veleszületett értelméről tanuskodik nagy nyelvtudása, a különböző dolgokról mondott ítélete. A magyaron kívül könnyen

⁸ Az az állítás, hogy özv. Wass Györgyné a szabadságharc után 15 évig folytonosan Pesten lakott, nem zárja ki azt, hogy hosszabb-rövidebb ideig birtokain tartózkodjék. Gróf Wass Ottiliának 1862-ből való három levele is említi, hogy anyjával Păjalul mare-n van s anyja szép papírmunkákat csinál, „melyek valóban kis mesterművek, a most készült mindegyiket felülmúlja...”

versel német, francia nyelven, beszélt még angolul és olaszul. Levelezése azt mutatja, hogy kora főúri verselői gyakran fordultak hozzá, mint szak tekintélyhez s kértek bírálatot költői próbálgatásaikról. Költeményei elég gyakran jelentek meg nyomtatásban a különböző magyar napilapokban és folyóiratokban, néhánynak németnyelvű nyomtatott változatát is láttam; egy ilyen német változatnak megzenésítését említi maga Wass Ottilia. Mihailovics Ödön tette át dalra a „Sei still mein Herz! Lass ab das ewige Trenen“ kezdetű költeményt. Wass Ottilia verseiből dr. Meltzl Húgó városunkbeli egyet. tanár is fordított németre. „Természet, óh szép természet“ kezdetű versének fordításával, melyet Meltzl „Im Freien“ címmel ültetett át, Wass Ottilia nincs megelégedve s ezt a megjegyzést fűzi hozzá: „Teljesen elferdítve. Ilyet én nem írtam soha, nem is éreztem. Rosszul fogta fel szegény jó Meltzl az én búsongó lelkületemet!“

Wass Ottilia grófnő neve elsősorban Kemény Zsigmonddal, a magyar regényírásnak örök értékű képviselőjével kapcsolatban kapott helyet az irodalomban. Kemény Zsigmond mélységes szerelmét Wass Ottilia iránt és e szerelmi viszony drámai fordulataát az irodalomtörténészek nagyjában már feltárták s e téren aligha lehet újat várni. Más kérdés a Wass Ottilia vonzalmát Kemény Zsigmond iránt helyes megvilágításba állítani.

Ismeretes, hogy „Kemény Zsigmond életének és költészetének egyik főkérdése a nő, ki boldogságot ígér s csakhamar szomorúságot és fájdalmat hagy maga után.“⁹ Ilyen fájdalom maradt Kemény Zsigmond szívében a Wass Ottilia iránt felgyúlt szerelméből is s e fájdalom elkísérte talán géniusza elborulásáig.

Kemény Zsigmondnak Wass Ottilia iránt felgyúlt szerelme, az irodalomtörténet szerint, röviden összefoglalva a következő keretben történt: Kemény Zsigmond is kedves vendége volt az özv. Wass Györgyné szalonjának, hol az összegyűlt társaság mindig szívesen hallgatta Kemény Zsigmond érdekes fejtegetéseit. 1843. közepén vagyunk. Wass Györgyné leányainak tanuló szobája a szalon mellett van, áthallszik a beszéd. A még csak 14. életévét betöltött Otti, ki maga is verselget, felfigyel s a fejtegetés megragadja érdeklődését. Az érdeklődés vonzalommá erősödik, s ezt észreveszi a házi tanító, Krizbay Miklós, az *Erdélyi Híradó*-nál Kemény Zsigmond munkatársa és barátja. Krizbay elmondja a dolgot Keménynek. Következnek a találkozások. A szerelmeseknek mindig akad jóakarójuk. Ebben az esetben pártfogót báró Horváth Mihály leányaiban és gróf Rhédei Jánosnéban találnak, aki anyai ágról szintén Kemény-leány. Az anya minderről semmit sem tud. Kemény Zsigmond talán maga is kételkedik boldogsága beteljesülésében. Ő maga szegény, társaságban nem tud mozogni, 30 éves; szerelmese gazdag, szép, még szinte gyermek. A kételyeket azonban eloszlatják a mind gyakoribb találkozások, s talán az, hogy Wass Ottilia korát meghaladó értelmet és érdeklődést mutat Kemény eszméi iránt. Wass Ottilia nem átlag leány. Midőn azonban Kemény Zsigmond szerelmét megvallja neki, a gyermekeleány talán maga is megijed, nem meri a dolgot anyjának megmondani. A szerelmesek abban állapodnak meg, hogy Kemény intézi el azt az anyával. Kemény

⁹ Papp F. i. m. I. köt. 240. l.

a levélírást választja: levélben kéri Wass Györgynétől Ottit feleségül. A levél kézbesítését Rhédeiné vállalja, s azt első házasságából született fiával, ifjabb gróf Bánffy Miklóssal, küldi át. Kemény Rhédeinénél várja szorongó érzéssel az anya beleegyezését. A gyermek azonban válaszlevél nélkül érkezik vissza. A faggatásra kiderül, hogy „aligha tetszett a levél, mert Franciska néni nagyon haragudott.” Ez valószínűleg 1844. elején történt, tehát az idill a szerelmesek között körülbelül egy félévig tartott. Wass Ottilia beletörődött anyja döntésébe, ki nem látta leánya jövőjét biztosítottak Kemény Zsigmond oldala mellett. Kemény Zsigmond a csalódásba belebetegedett; epelázt kapott. A vigaszt sem tűrte, pedig akadt volna vigasztaló a tudós Wesselényi Krisztina bárónőben, ki nagynénjének, Rhédei grófnénak szalonjában gyakran merült tudományos vitába Kemény Zsigmonddal. Amikor Krisztina bárónő azt találta kérdezni Keménytől: hogyan gondolhatott arra a libára, Kemény idegesen védekezett: „Ugyan hagyjon nekem békét, édes Krisztin! Én szívesen hallgatom magát, ha botanikáról, vagy asztronómiáról beszél, csak szívem ügyeibe ne avatkozzék.” Ifjabb báró Horváth Miklós, ki szemtanuja volt az apja házában történt találkozásoknak, egy félszázad múlva azt írja, hogy „Kemény egész életében csak egy nő iránt érzett mélyebb vonzalmat, kiben csalódott.” Az irodalomtörténészek „az egyetlen szerelmet” Wass Ottiliára vonatkoztatják, mert az „egyetlen” kitüntető jelzőt Keménynek csak a Wass Ottilia iránt érzett szerelme érdemli meg.

A Wass Ottilia személye körül lejátszódott dráma hatását az irodalom bűvárai Kemény Zsigmondnak több regényében vélik megállapíthatni, különösen az ezidőtájt írt *Élet és ábránd* című regényének Catherinája és annak anyja mutat több hasonló vonást Wass Ottilia grófnővel és anyjával.

A Kemény Zsigmond és Wass Ottilia közti viszony fenti adatai nagyrészt a Papp Ferenc két kötetes tanulmányának eredményei. Papp Ferenc munkája Kemény Zsigmondról a legjobb és legösszefoglalóbb tanulmány, mely 1922-ben a Magyar Tud. Akadémia kiadásában jelent meg. Papp Ferenc 1913-ban járt városunkban, s azt mondja, hogy a Kemény Zsigmond itteni tartózkodására vonatkozó adatokat nagyrészt az akkor 84 éves Wass Ottilia közölte vele s a matróna meglepő pontossággal őrizte meg emlékezetében leányéveinek emlékeit.

Wass Ottilia levelezését az Erdélyi Múzeum levéltára őrzi. Ebből minden hozzáférhető, csak a gróf Kún Gézával, első unokafivérével folytatott levelezése van még további 10 évig zárlat alatt. Gróf Kún Gézáé, Kemény Vilma, végrendeletileg tette e leveleket 30 évi zárlattal a Múzeum levéltárába 1917. novemberében. Mindaddig, míg e levelek is hozzáférhetők lesznek, nem lehet teljes biztossággal a kérdéstről vélelmenyt mondani. Azonban azt megállapíthatjuk, hogy Wass Ottilia szerelme Kemény Zsigmond iránt korántsem lehetett olyan mélységű, mint amelyet Kemény érzett iránta. Ezt mutatja az is, hogy túlságosan könnyen nyugszik bele anyja döntésébe. Azt pedig, hogy gróf Gyulay Lajos egyetlen szóval sem tesz említést unokahúga kalandos szerelméről, ámbár egyébként egészen jelentéktelen családi dolgokról is bőbeszédűen emlékezik meg, nem lehet csak annak tulajdonítani, hogy Gyulay Lajos 1843. októberétől az 1844. évi nyár végéig külföldön utazott, hanem inkább

annak, hogy miként az anya, Gyulay Lajos sem vette komolyan e szerelmet, s szándékosan nem beszélt róla egyik sem. Különben Gyulaynak lett volna alkalmja feljegyzéseibe beleszöni azt, amiről úgylis sokan tudtak.

Gróf Wass Zsuzsánna és gróf Wass Ottilia.

(Gróf Teleki Blanka vízfestménye után. Ottilia grófnő 17–18 éves; a képen jobbra van.
Az eredeti kép ez E. M. E. Erem- és Régiségtárában van.)

Ami pedig Wass Ottiliát illeti, a Hegedüs István budapesti egyet. tanárhoz intézett 1913. március 23-i levélben, Papp Ferenc szerint, azt írja: „nemsokára más irányba terelte rajongását.“ Ez nem zárja ki, hogy élete végéig ne őrizte legyen meg az „első szerelem“ emlékét, melyet egyik jóval később írt verstördékében a mult egyik emlékeként így idéz:

*Tolongva jöttök, noshát
Csak jertek, jertek.
A ködhomályból bontakozva szét,
Ifjúi hévvel érzem rám lehelni
Rég mult napok tündér lehelletét.*

*Legendás idők szürke távolából
 Sok kedves árny jelenik meg nekem
 S felmerül az emlék világából
 Régi barátság — első szerelem.
 Újul a seb, keressük, óh hiába:
 Az élet útja elveszett nyomát.
 Kiáltva őket . . . .
 Előttünk érték el a véghatárt.*

*Nem hallják ők újabb dalaimat,
 Szétfoszladozva a vidám sereg
 Innét is még egy vagy más közöttük
 A régi dalt ők nem hallhatják meg.
 Egy ismeretlen új tömegnek szólok,
 Elismerésük inkább fáj nekem.*

Irodalomtörténeti vonatkozásánál fogva talán nem lesz érdektelen, ha bemutatom Wass Ottiliának azokat a feljegyzéstöredékeit, melyeket az Emich Gusztáv kiadásában megjelent irodalmi naptár¹⁰ február hó 6, 7, 8, 9, 10. napjaira szóló kiszakított levelein hagyott ránk. Ezek a feljegyzések legújabbban kerültek elő.

A feljegyzés a következő: „Hogy minő benyomások adhattak irányt egyéniségének és fantáziájának — azt én megmondani nem tudom. A kolozsvári társaság akkor, mint most is — elég felületes volt. Les contes, la danse et les éclats de rire — amint egy elmés francia fejtegette — ez volt akkor is jellege. Az anyám háza, a Wesselényi ház voltak azok a helyek, ahol kivételképen irodalomról, politikáról, a művelődés újabb mozzanatairól és több efélékről lehetett beszélni. Kemény kaszinóba nem járt, azért gondolom hogy inkább abban a körben találta jól magát, ahol az ő eszméi jutottak érvényre, azokat vitatták meg és érdekléllel követték eredeti eszmejárását. Én mint növendék leány csak a mellékszobából hallgattam. A házitanítónk, ki neki barátja és munkatársa volt — Krizbay Miklós volt a neve — sokat beszélt neki rólam: „ha csak a nevedet mondom ki előtte, már olyan lesz, mint a láng“ . . . és több efélékkel tüzelte bele szegény Keményt a keletkező kis regénybe.

A Horváth Mihályék házában, hol a leányokkal nagy barátságban voltunk — voltak találkozásaink — és én tovább rajongtam egész addig, míg anyámnak egy levélben ki nem nyilatkoztatta, hogy engem halálba szeret és feleségül akar venni.

Anyám, ki minderről semmit sem tudott, nagyon meg volt lepelve, K(emény)nek komolyan értésére adta, hogy abból — már csak a nagy

¹⁰ *Napló, Lapok a múlt és jelenből.* Pest. Emich Gusztáv tulajdona. — Ez az irodalmi naptár megvan a Wass Otilia hagyatékában s belőle hiányzanak a február 6, 7, 8, 9, 10. napjaira szóló levelek. A kiszakítás a feljegyzés előtt történhetett, mert a feljegyzés szövege nem követi a napok sorrendjét, hanem a február 10, 6, 7, 8, 9. napok lapjain halad. Egyébként e lapok némelyike ketté van tépve. A Naplót Wass Ottiliának „baráti emlékül 870. Jan. 11-én Pesten Rosti Pál“ ajándékozta.

korkülönbség miatt is — nem lehet semmi. Anyám szigorú vizsgálat alá vett, hogy hol és mikor keletkezett ez a dolog és ezzel véget vetett a köztünk való regénynek. K(emény) nem sokára ezek után elhagyta Erdélyt és én... rajongásaimat más irányba tereltem."

A fenti feljegyzést és a Papp Ferenc által előadottakat egybevetve, könnyen megállapíthatjuk a hasonlóságokat és különbségeket. Látjuk, hogy az írott feljegyzés tartózkodóbb a Papp Ferencnek adott szóbeli közlésnél s a „kis regény“ Wass Ottiliát illetőleg nem látszik annyira komolynak, ahogy az az irodalomtörténetbe bejutott. A kérdés megítélésében azonban nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy a Wass Ottilia sajátkezű feljegyzése a „kis regény“ befejeződése után évtizedekkel később kerülhetett papírra, talán nem sok időköz volt a Papp Ferencnek 1913-ban adott szóbeli közlés és a feljegyzés között. Erre vall az is, hogy a Hegedüs Istvánnak tett levélbeli közlés idézete szószerint egyezik a most előkerült feljegyzés utolsó mondatával.

A gyermekleány első szerelme, amely inkább csak a fogékony lélek érdeklődésének nevezhető a már feltűnt író nem mindennapisága iránt, az évek nagy távlatán keresztül a főszemély számára is elveszti az egyéni vonásokat, az élmény melegségét s lesz számára is csak irodalmi vonatkozás. Ennél többet aligha lehet kiolvasni Wass Ottilia késői feljegyzéséből, mely valósággal hidegnek nevezhető. Mintha nem róla, hanem egy harmadik személyről volna szó. Wass Ottilia talán szándékosan kerülte a túlközlékenységet a Kemény Zsigmonddal való „regényéről,“ mert meggyőződése szerint nem minden való a nyilvánosság elé, még ha íróról van is szó.¹¹

*

Wass Ottilia nem ment férjhez, ámbár eddig ismert levelezése és költeményei arról tanuskodnak, hogy komoly széptevőkben nem volt hiány. Iratai között vannak hozzá írt elégiák, mégpedig magyar és német nyelvűek is. Úgy látszik azonban, hogy igazi komoly szerelméhez, mely 1860. körül szakadhatott meg, bizonyosan nem az ő akaratából, — sokáig hű maradt s közben teltek az évek.

Ez a szerelem Wass Ottilia számára csakugyan „regény“ volt. Lázadó lelke nem tud belenyugodni a kényszerű lemondásba. „A paczali hegy magaslatán“ aláírású verstöredék szerint:

„Ősz van, minden olyan csendes, szomorú,
 — — — — —
 — — — — —

*Csüggedten hajtom le fejem. Lemondás?
 Mindig s mindenről csak lemondani.*

¹¹ Ezt a felfogást mutatja az a piros ceruzával két oldalt is megjelölt valahonnan kivágott nyomtatott szöveg, mely szerint: „... es ist eine unerlaubte und unsittliche Handlung auch nur eine Zeile von einem Schriftsteller zu veröffentlichen die er nicht selber für das grosse Publicum bestimmt hat. Dieses gilt ganz besonders von Briefen, die an Privatpersonen gerichtet sind. Wer sie drucken lässt, oder verlegt macht sich einer Felonie schuldig, die Verachtung verdient...“ (2129. leltárszámmal.)

Ha megvillan is egy reménysugár,

— — — — —
 — — — — —
*Ez hát az élet! . . . Ez hát a boldogság?
 Csak képzeletünk álma, semmi más."*

Máskor a sebzelt szív szeplőtelen szerelme nagyságában keres vigaszt:

*Oh, hallgass, szív, szűnj meg zúgolódní,
 Hiszen panaszra nincs neked okod,
 Kivetted részed a boldogságból,
 E földön többhöz nincsen már jogod.*

*Ne kérdezd, hogy mi volt e boldogság,
 Ne kérdezd, hol van és mivé leve?
 Tudod, mi lesz a rózsa illatából?
 Mivé a lant elhangzott éneke?*

*Azért, hogy elmúlt mint egy álmkép,
 Ne mond, hogy nem volt, nem is létezett,
 Legyen a szív inkább megtörni képes,
 Mint megtagadni azt, hogy szeretett.*

[1860-ból, „Színház után” aláírással.]

Fel akarja rázni magát a fájdalom kábulatából:

*Ébredj, óh ébredj hiú mámorodból,
 Le a bilincset, szellem, légy szabad.
 Ne gondolj annyit gyáva önmagaddal,
 Felejtse el önző fájdalmadat.*

[1860-ból.]

Fájdalmára nem talál írt a barátságban, tagadja a szerelem boldogító erejét, nem talál enyhet a természet ölében, de az akkori idők politikai kilátásai felrázzák a fáradt lelket. Új, szebb kort lát következni a hazára s diadalmasan kiáltja: „Szeresd hazádat, nemzeted!” A hazaszeretet több dalra ihleti. Majd azt tanácsolják neki, hogy forduljon ismét a költészet-hez. Nehezen megy. Nem tud felejteni. „Nem tudok, kihull a toll kezemből, — nem kapom a régi hangokat.” Pedig künn van a természetben, melyet azelőtt annyira szeretett. „Neki zeng dalt a fülemile, felé int a lombos ifjú ág, minden lépten dal s virág fakad s minden gondolat egy költemény, mégis:

*Mind hiába, fogyni, veszni érzem
 A költészet lángoló szent tüzeit,
 Elhagy az is, elvesztem örökre
 S véle éltem minden örömet.*

[1862-ből.]

A csalódott szív fájdalma sokára enyhül. Még az anyja elvesztésén¹² érzett fájdalomnál is erősebb. Erre vall „A paczali sírkertben 1865” aláírású vers, amelyben egyébként már új életküzdelemre bátorodik a fáradt lélek.

Fagyban, dérben,
Sötét éjben,
Folytasd, folytasd útadat.
Fáradt lábad meg ne álljon,
Sebzett lelked meg ne szálljon,
Míg nem érted célodat.

Ifjúságod . . .
Boldogságod . . .
Temessed el örökre.
Küzdelemre hí az élet,
Alig virradt, már is éj lett,
Napfény helyett alkonyat.

Az ebből az időből ismert néhány levelének hangja összevág előbb ismertetett verseinek szomorú hangulatával. 1862-ben Pătalul mare-ról, hol anyjával van, ilyeneket ír: „Én itt a nagy magányban egészen meghonosodtam, épen nekem való hely, kicsi, rideg és egyhangú — de emlékeztet a sírra, hová oly rég óta vágyom.” Egy másik levélben nehezen nélkülözi „a jó testvért, rokonokat, a kedves Gejzát és Irmát, akikkel annyi vidám perceket töltöttem. De mit tegyünk? A szerencsétlen embernek jobb is a magány, legalább nem kedvetleníti el a többieket és nem untatja őket rossz kedvével, mit én oly gyakran tettem, mikor még nem volt okom reá.” Délután leül egy órára levelezését elvégezni, „mely nagyon elágazott, de amelyet még egy ideig fenn akarok tartani, mert ez az egy, ami a társadalommal összetart.”¹³

Gróf Wass Otilia költészetének ezen évekre eső ciklusa a legerőteljesebb, mert a leghatalmasabb érzés, a szerelmi csalódás fájdalma lüktet költészetében. Szerelmi költeményeinek megállapíthatólag ebből az időből való csokra a csalódott szerelmes érzésvilágának hiánytalan skáláját mutatja a kétségbeeséstől a halálvágyon át a mult emlékei szépségének meglátásáig és az azokon való vigasztalódásig.

Ki volt e szerelem hőse, illetőleg inkább csak tárgya? Az ide vágó adatok mind egy irányba mutatnak: a még zárlat alatt álló levelezés felé. Ne mondjuk azonban még ki a határozott feleletet.

*

¹² Anyja 1865. január 4.-én halt meg, a Pătalul mare-i családi sírkertben nyugszik.

¹³ Az Erdélyi Múzeum levéltárának 1894-es számú fiókjában.

Talán utolsó komoly szerelme 1870-ben kezdődik és 1874. dec. 7-én válik reménytelenné Rosti Pál halálával. Rosti Pál fivére volt báró Eötvös Józsefnének s különösen jó viszony fűzte az Eötvös- és Trefort-családokhoz. 1830. nov. 26-án született Pesten, a szabadságharc után külföldre menekült s Münchenben, Párizsban tartozkodott. Innen Amerikába ment s 1859-ben tért haza. Különösen művész társaságban volt ismert. A zenei életnek nem volt kimagaslóbb eseménye nélküle. Münchenbe rendszeresen járt Wagnert hallgatni. Dunapentelei kastélya a művészek találkozóhelye volt. Számos úticikket írt, amerikai útiről írt főműve (*Úti emlékezések Amerikából*. 2 köt. Pest, 1861.) alapján a Magyar Tud. Akad. levelező tagjává választotta.¹⁴

A Wass Ottiliával folytatott levelezés szerint a barátság a zenén keresztül fejlődik a negyvenéven felüli férfi és nő nyugodt szerelmévé. Rostinak Pálhalmáról 1872. január 22-ről kelt levele köszöni, hogy Wass Ottilia olyan szépen leírta Liszt Ferencsel való találkozását. Valószínűleg e szerelem is készítette Wass Ottiliát, hogy Liszt Ferencnek Chopinről írt tanulmányát magyarra fordítsa, ami 1873-ban befejezést nyert.¹⁵ E fordítás egy részletét küldhette meg Wass Ottilia Rostinak, aki azt 1872. nov. 26-i levelében megköszöni s buzdítja a fordítás folytatására, mert „a jó fordításoknak nagy becsük van.” Rosti 1874-ben komoly beteg lesz. Felváltva ápolja Anna nővére, gr. Amadei Rudolfné, Trefort Edit, Eötvösné. Minderről Trefort Edit értesíti Wass Ottiliát. Az 1872. nov. 27-ről kelt levél szerint „Pabló” bátya már igen komoly beteg. Az 1874. december 29-i 8 oldalas németnyelvű levél,¹⁶ melyet Emilie ír, beszámol Rosti Pál utolsó előtti napjáról, 1874. dec. 6-ról. Másnap reggel halt meg Beethoven zenéje mellett. Szó van a levélben Wesselényi Vilmárról is, kiről Wass Ottilia érdeklődött. A levélíró megnyugtatta: csak noblesse oblige fűzte Rostit hozzá. Wass Ottiliának e szerelemből is csak a tiszta emlék maradt: egy dobozban a Rosti Pál fényképe 1870. ápr. 18-ról, mellette egypár száradt virág, fekete karszalag s Wass Ottilia címeres névjegye memento mori felírással.

Így maradt Wass Ottilia csak az emlékekkel. Az idő fátylán keresztül az emlékekhez fűződő fájdalom már elvesztette élességét s a különböző korokból valók megférnek egymás mellett, sőt összekapcsolódnak. A Kemény Zsigmondhoz való viszonyáról előbb közölt feljegyzés a Rosti Pál által 1870. január 11-én ajándékozott Napló kiszakított lapjain maradt ránk s a Napló február 25-i lapjánál, melyen Kemény Zsigmondtól ez az idézet van: „A gyöngédség a férfiaknál többnyire csak betanulás, a nőknél természet: mi e tulajdont az élet iskolájában megszerezhetjük, ők

¹⁴ A Rosti Pál által Wass Ottiliának ajándékozott Naplóban van egy német újságból kivágott „Der Tod Paul v. Rosty's” című cikk, amelyik Rostiról bővebben emlékezik meg az irodalmi lexikonoknál. Rosti a nevét sajátmaga i-vel, mások y-nal írják.

¹⁵ *Liszt Ferenc: Chopin*. Fordította gr. Wass Ottilia, 1873.

¹⁶ 1875. január 2-án kelt 11 oldalas németnyelvű levélben Rostinak Anna nővére számol be Wass Ottiliának a megboldogult utolsó napjáról.

elveszithetik," Wass Otilia egy szárított virágot őrzött. Így fonódnak össze az emlékek.¹⁷

Az emlékek fel-feltörnek, a szív békételenkedik még, de a lélek már csendesíteni tudja. Ez a már megnyugodni tudó lélek szól e versből:

*Félve nyúltam a virághoz,
Illetni alig merém;
Egy intő hang mintha szólna,
Előérzet sugta volna:
Nem sokáig lesz enyém.*

*Már most bánom; élvezetlen
Múlt el a szép kikelet*

— — — — — — — —
— — — — — — — —

Majd így folytatja:

*Ha nem tudtad megragadni
A siető perceket —
Hogyha nézted kába szemmel,
Boldogságod mint röpül el,
Mint rabolják üdvödet,*

*Ha mindezt túlélni tudtad,
Akkor hallgass, szót se tégy.
Szív, amelynek nincs reménye,
Nincsen árnya — nincsen fénye,
Mint rideg sír, néma légy.*

¹⁷ Talán azért őrizte iratai között „In memoriam N. N.” című „Nem tudom kitől van” aláírással ellátott alanti költeményt, mert maga is kiérezte belőle az analógiát a maga emlékével:

*Tán temető lakója lett,
Kit megbántottál egykoron.
Keserv ne dülja lelkedet,
Ne vedd magadtól oly zokon.*

*Lelke fölötted ott lebeg,
Tán arcod, szemed könnyben ég
S azt sugja ő: Hát azt hiszed,
Hogy én reád haragszom még?*

*Nem látod, oh, nem érezed,
Hogy tört szemem téged keres?
S egy hang a légen át rezeg:
Szeretlek én, te is szeress.*

*„Ne sírj, ne sírj, felejtse el.”
Zokogja halkán, csendesén,
„Mert látva, hogy te szenvedel,
Nem nyughatom én oda lenn.”*

*S addig könyörg, addig eped,
Míg megtalálom nyugtomat
S tudom, hogy ő is megböcsát,
Nem vádlok többé magamat.*

Megcsendesül a lélek s következik a szó igazi nemes értelmében vett szép öregség. Wass Otilia grófnő s nővére városunk társadalmi életének mindenki által szeretett, tisztelt s nagyrabecsült alakja volt. Bizalommal fordultak hozzá segítségért a megszorultak, nem küldte el üres kézzel a szükséget látót, de bizalommal fordultak hozzá, különösen az arisztokrácia ifjabb tagjai, a lelki javakban kérve tőle útbaigazítást. „Otti néni“ nem engedte el vigasz nélkül a fiatalokat sem. Bár az évek haladnak, a lélek ifjú marad. A gróf Kornis Vilmához intézett költői levél szerint a szívnek nemcsak egyszer lehet hajnala, „a szív mindig ifjúnak marad. Rózsák nemcsak tavasszal nyílnak.“

Nem érzi elhagyottnak magát élte alkonyán sem, vele vannak emlékei :

*Jut eszedbe? emlékszel még?
Aki e szót mondja, hallja,
Élte alkonyán magát az
Elhagyottnak még se vallja*
— — — — —
Önmagadnak vagy emléke.

A szemelvények, melyeket az itt-ott nyomtatásban megjelent, de nagyobb rész kiadatlan s össze sem gyűjtött költeményeiből adtam, Wass Otiliának nem költészetét, hanem egyéniségét és életének menetét vannak hivatva jellemezni. A Wass Otilia költészete számunkra ma inkább csak kegyeleti értékkel bír. Ez nem azt jelenti, hogy szép gondolat, egy-egy sikerült költemény nem akad nála. Wass Otilia ismerte értékét e téren is, és mint önmagával mindig, verseivel szemben is túlszigorú volt. „Tűzbe velük, odavalók“ mondja róluk és előre tiltakozik, hogy halála után valaki kiadja őket, mert

*„Rossz a mécses, alig pislog,
Még magamnak sem elég.“*

Igen, költői kifejezőképessége nem volt elégséges szép lelkének. A XIX. század liberalizmusának, felvilágosodásának volt hitvallója. A lelki ismeret szavát helyezte mindenek fölé. Van egy hitvallomásszerű feljegyzése. Ebben többek között a következőket mondja: „Hiszem és tudom, hogy van bennem valami, ami elől kitérnem nem lehet, ami mindent megmond, nyugtat és büntet — ha későn is, de kérlelhetetlenül — és ez az én lelkiismeretem.“ (1888. sz. irat.) Ez a lelkiismeret készítette kifinomult, gondolkozó szép lelkét, hogy a gróf Mikó Imre, a gróf Kunok példáján Isten sugalta meglátással a jövőbe tekintsen s minden vagyonát nemzetének adja vissza annak művelődésére. Három végrendeletét semmisítette meg, míg a negyedikkel mellőzött minden más tekintetet s csak lelkiismeretére hallgatott.

* * *

Wass Otilia grófnő sokat utazott. Levelezése és utazásairól magával hozott emléktárgyai azt bizonyítják, hogy Európának csaknem minden

nyugati országában, sőt Görög- és Törökországban is járt. Némelyikben többször is. Képeslevelezőlap-gyűjteményében megtalálhatjuk Európa építészeti nevezetességének szinte mindegyikét. Látni és tanulni vágyó lélek volt. Könyvtárának jegyzéke arról tanuskodik, hogy a legkülönbözőbb irányú tudományok iránt érdeklődött. Az Erdélyi Múzeum levéltárában a Wass Otilia grófnő hagyatékának 3041. számú leltárszáma alatt van egy szép album, melyben utazásai egy részének emlékéül szárított virágok és lomblevelek vannak nagy gonddal felragasztva. Oly üdén őrzik színüket, hogy belőlük a tiszta szép lélek illatát érezzük.

Kedvező anyagi helyzete következtében műgyűjtő vágya kielégülésre talált. Városunkban levő háza valósággal múzeuma volt a különböző korú és szép, ha nem is rendszerrel gyűjtött tárgyakkal.¹⁸ Végredelele értelmében műtárgyai az Erdélyi Múzeum birtokába jutottak s jelenleg az Érem- és Régiségtárban vannak. Valamikor, 1917. május 16-i ülésén, az E. M. E. választmánya, dr. Pósta Béla javaslata alapján, úgy határozott, hogy majdan, ha az Érem- és Régiségtárnak megfelelő épülete lesz, abban „Wass Otilia szobák” rendezendők be. Tempora mutantur. De azért az Érem- és Régiségtárban van egy szoba, hol nagyrészt a Wass Otilia bútorai állanak, a sarokban levő kis asztalon gróf Teleki Blankának egy kis akvarel képével, melyet a körülbelül 18—20 éves Wass Minka és Otilia grófnőkről festett. E kis képet az Érem- és Régiségtár képr. ktarából sikerült kikeresnünk.¹⁹ A hagyományozó grófnő egyéb bútorai a szükség szerint szétozva, régészeti szekrényekül szolgálnak, a többi műtárgyak a hasonló műtárgyak közé vannak sorozva, sok belőlük raktári elhelyezésben van.

Az 1911. június 13 án dr. Gidófalvy István közjegyző előtt Nagy Károly akkori ref. teológiai tanár, később püspök és Kilyén Sándor irodaigazgató

¹⁸ A grófnő halála után a főtéri lakásban található tárgyak leltározásával az E.M.E. választmánya dr. Pósta Bélát, az Érem- és Régiségtár akkori igazgatóját bízta meg. A leltározásban dr. Buday Árpád egyet. m. tanár és dr. Czillik Bertalan könyvtárnok vezették a munkálatokat. A leltár 57 számozott, sorköznélküli gépoldalon 4072 tételt tüntet fel.

Dr. Pósta Béla a berendezésről többek között a következőket mondja jelentésében: ...a leltározott anyagból egy igen kicsi őskori és egy még kisebb antik régészeti csoport vonatkozatható az Érem- és Régiségtárra. Sokkal gazdagabb a kép- és rajzgyűjtemény és főképen a fényképek gyűjteménye, amely egész kortörténete az erdélyi társaságnak, az örökhagyó életében az előkelő erdélyi társadalomnak csaknem minden számottevőbb tagja képviselődik benne. Leghatalmasabb csoportot az iparművészeti rész alkotja, amelyet egy biedermeier csoport indít meg, azután egy lakkos bútorcsoportozat egészít ki. Aránylag kisebb szám az olasz iparművészeti rész, amelyből a velencei üvegművek válnak ki és szintén meglehetősen kis csoport a japán iparművésznek terméke. Aránylag legszebb darabokat ebben az iparművészeti csoportban azok a bútorok alkotják, amelyek a londoni világkiállítástól megindított azon újabb iparművészeti iránynak termékei, amelyek a régi stílusok tanulmányozása segítségével igyekeztek nemesített ízlésben és megfelelő formában újabb irányt teremteni a bútorkészítésben.

¹⁹ Itt is hálás köszönetemet nyilvánítom Daicovicium Constantin tanár úrnak, az Institutul de Studii Clasice administratorának, azon szívességéért, mellyel mind ezen kép, mind a gróf Wass Otilia anyja arcképének kikeresésében támogatott.

tanuk jelenlétében tett végrendelettel városunkbeli házát, berendezésével együtt, a gróf Mikó Imre által alapított Erdélyi Múzeum-Egyletre hagyta.²⁰ A Păjalul mare-i református egyházközség az ottani, 13 hold 116 □ ölet kitevő ú. n. szélesberki rétet és patakot örökölte, továbbá hatezer koronát. Ennek a hagyatékknak a jövedelmét addig kellett érintetlenül hagyni, míg a készpénztőke 18.000 K-ra növekedett, hogy ezen összeg kamatai a hivek képéjét fedezzék, a rét jövedelme azután az egyházközség közszükségének fedezésére fordítandó; viszonzásul az egyházközség köteles a családi sírkertet gondozni. Az egyházközség a sírkertet, annak vasrácsát és beton alapját rendbehozatta, a sírt gondozza.²¹

A Păjalul mare-i egész többi birtokot (egy 64 □ öl kis belsőség kivételével, melyet az egyházközségnek temető kibővítésre hagyott), a Református Egyházkerület városunkbeli Szeretetházával kapcsolatos leánynevelő intézete számára hagyományozta, úgy azonban, hogy ezen leánynevelő intézet gyenge szervezetű növendékei a Păjalul mare-n levő úri lakást nyaranként, egy tanító vagy felügyelő gondozása mellett, üdülőhelyül használhassák. Ez a birtok a ref. egyházkerület levéltárában levő adatok szerint 220 holdat tett ki, de több birtokrészből állott. Hat kilométer hosszúságban húzódott keskeny sávban s nagyrészt csak legelőre volt alkalmas. A ref. egyházkerület igazgatótanácsa, K. Nagy Elek esperes jelentéstétele alapján, 1917. aug. 23-i ülésében, a birtok eladása mellett döntött s az 1918. aug. 10-én kelt adás-vételi szerződés szerint azt 220.000 koronáért eladta.²² Az eladást az 1921. július 2—5. napjain tartott egyházkerületi rendes közgyűlés jóváhagyta.²³

Gróf Wass Ottilia több ezer kötetből álló, városunkbeli házában volt és bárhol még feltalálható könyvtárát korlátlan tulajdonjoggal a református Kún-kollégiumra hagyta örökül. E könyvtár jelenleg a helyi ref. fiúkollégium könyvtárában van letétben.²⁴ Ide kerültek a Păjalul mare-i úrilakban talált könyvek is.²⁵

²⁰ Maga az örökhagyó hangsúlyozza gróf Mikó Imrét. Wass Ottilia grófnő a Mikó Imre gróf szellemének hatása alatt állott, midőn végrendeletében felevagyonának örökösévé az Erdélyi Múzeum-Egyletet tette, de ebbeli elhatározásában bizonyára része volt dr. Gidófalvy István közjegyzőnek is, ki az E. M. E. választmányának tagja és gróf Wass Ottiliának tanácsadója volt.

²¹ A Református Egyházkerület irattárában a gróf Wass Ottilia hagyatékára vonatkozó iratok együtt kezeltetnek. A Păjalul mare-i sírkertre vonatkozólag lásd az 53. sz. iratot (Nagy Lajos ref. lelkésznek 1923. júl. 5-i jelentését).

A Păjalul mare-i ref. egyházközség javára tett végrendelezés felügyeletét a végrendelet 3. §-ának utolsó bekezdése „az egyházi főméltóságokra bízva és annak ellenőrzését különösen egyházi vizsgálatoknál kéri.”

²² A Ref. Egyházkerületi Igazgatótanácsnak irattárában levő iratok szerint (37. sz. irat) a vevők a forradalom alatt 44.600 K. értékű kárt szenvedtek s a kisajátításkor tőlük 90 holdat sajtátítottak ki. (55—56. sz. iratok)

²³ „Az Erdélyi Ref. Egyházkerület Kolozsvárt, 1921. júl. 2—5. napjain tartott Rendes Közgyűlésének Jegyzőkönyve.” 1921. (51. sz. határozat.)

²⁴ Minthogy a Wass Ottilia grófnő halála utáni időkben a könyvtár nem volt rendeltetési helyére szállítható, ideiglenesen az Egyetemi Könyvtár padlásán helyezték el, honnan a

A helyi Szeretetháznak a végrendelet még kiköt egy 6000 koronás ágyalapítványt, azonban két hónappal halála előtt, 1917. január 5-én, Kilyén Sándor útján a Szeretetháznak 9 ágyalapítványt tett és az

G. Ottiliae Wass

Gróf Wass Ottilia Ex-Librise.

54.000 koronát ki is fizette. Az alapítólevél 2. §-ának értelmében „e kilenc alapítvány az Erdélyi Református Egyházkerület Kolozsvári Szeretetházának egyéb vagyonától elkülönítve »Gróf Wass Ottilia ösztöndíj alapítványa« címen kezelendő, minden kezelési díjtól és költségektől menten.“

Ref. Igazgatótanács átiratára 1925. ápr. 27–30. napjain adta át a könyvtár igazgatója dr. Csúry Bálint ref. koll. tanárnak. Dr. Csúry jelentése szerint az 1917-ben történt leltározás óta is eltűnt 62 mű. (Ref. Egyházker. Wass O. iratcsomó 64–65. sz. iratai.)

A helyi városi járásbírósnak 1919. dec. 10-én kiadott végzése értelmében az Erd. Múz. Egyesület és a ref. Kun-kollégium között létrejött megegyezés szerint a ref. kollégium az Erd. Múzeumban letétbe helyez 9 drb. kéziratot, gyűjteményt, ennek ellenében az Erdélyi Múzeum-Egyesület a Kun-kollégiumnak adja át a könyvszekrényeket, könyvállványokat. A 2 drb. diófa könyvszekrényt és a 7 drb. polcos állványt azonban a Kun-kollégium a helyi ref. teológiának adta át, minthogy elszállításuk lehetetlen volt. (Ref. Egyházker. Wass Ottilia iratcsomó 41–42. sz. iratai.)

²⁵ 87 drb. (Ref. Egyházker. Wass O. Iratcsomó 72. sz. irata.)

A végrendeletben s a végrendelettel kapcsolatos utasításaiban, melyek részben írott formában kerültek elő íróasztalából, részben pedig szóbelileg közölte őket Kilyén Sándorral, ügyei intézőjével, mindenkiről megemlékezett. Legalább valamilyen emléktárgyat mindenkinek hagyott, aki boldognak mondhatta magát, hogy Wass Ottília rokonságához, vagy baráti köréhez tartozott, avagy szolgálatában állott. Még ezeknek az emléktárgyaknak a kiválasztásában is mennyi lelki finomságot mutat: mindenkinek azt hagyta, amiről tudta, hogy az illetővel valamilyen kapcsolatban volt, vagy valamikor tudomására jutott, hogy tetszik az illetőnek. „A különböző dísz tárgyakat, különlegességeket — mondja végső akaratát jelző feljegyzéseiben — a kolozsvári jótékonyosság élén álló hölgyeknek ajánlom fel, kisorsolás céljából egyleteik számára, legjobb belátásuk szerint.“

Wass Ottília grófnő csak önmagával szemben maradt puritán végrendeletében is. Kikötötte, hogy temetése a legegyszerűbb legyen.²⁶ Még a koszorúk árát is az árváknak rendelte. Árva bőven volt, a háború negyedik évét tombolta Wass Ottília kívánsága teljesült, temetése a legegyszerűbb formák között ment végbe 1917. március 7-én. Kilyén Sándor rendelkezései szerint gyászjelentést nem adott ki sem a Ref. Egyházkerület, sem az Erdélyi Múzeum-Egyesület. A megboldogult utolsó kívánsága szerint mindkettő a Stefánia Anya- és Csecsemővédő Egyletnek utalt át bizonyos összeget koszorú-megváltásként.²⁷ A gyászbeszédet Kenessey Béla püspök mondotta, a sírnál Vöröss Lajos püspöki tiúkar mondott imát. Kenessey püspöknek ez volt utolsó lelkipásztori ténykedése.

* * *

Wass Ottília grófnő nyugodtan hajtotta fejét örök álmra. Mindent szépen elrendezett. Neki az élet, a hit és halál mindig nagy probléma volt. Gyűjtötte az ezekre vonatkozó filozófiai gondolatokat. Általában Tolsztoj filozófiáját vallja. Mint saját érzését visszatükrözőt, vörös ceruzával húzta alá és őrizte a kivágott újságcikket, melyben ez áll: „Ha még egyszer fiatal lehetnék, bajaimról többet mondanék el Istennek, mint az embereknek. És feltétlenül megbocsátanék mindenkinek, aki engem megbántott.“ Hugó Viktorral vallotta:

*„Az élet a probléma, a halál a megoldás;
a sír sem nem üres, sem nem sötét.
Ellenkezőleg — ott van a világoosság.“*

Végrendeletében két nagy eszmének élt. Egész életében hű maradt családja hagyományaihoz, a tudományt, felvilágosodást kedvelte, belépett a Mikó Imrék, Kuun grófok és Gyulay Lajosok sorába, a múzeum-

²⁶ A végrendelet 9. §-a: „Eltemettetésem lehetőleg a legegyszerűbben menjen véghez, egyházi beszéd nélkül, rövid ima kíséretében, ha lehet, elégetés útján ott, ahol halálom bekövetkezett kívánok eltemettetni.“

²⁷ A temetési költségeket egyenlő részben az Erdélyi Ref. Egyházkerület és az Erdélyi Múzeum-Egyesület viselte.

alapítók közé: az Erdélyi Múzeum Egyesületre hagyta vagyona felét. A Gondviselés megtagadta Wass Ottiliától a családi boldogságot, a gyermekeket; gyermekeivé fogadta református egyháza minden tanulni vágyó leányát: az ő céljaira hagyta vagyonának másik felét.

Az E. M. E. választmányának 1917. március 12-i ülésén, a Wass Otilia halálát követő első választmányi ülésén, dr. Erdélyi Pál főtitkár emlékezett meg a nagy jótévőről. A helyi Református Szeretetház 1917. szeptember 20-án szép ünnepély keretében adózott Wass Otilia grófnő emlékének, az emlékbeszédet Nagy Károly püspök mondta. Az ünnepélyen két olyan növendék szavalt, aki a Wass Otilia-alap kamatait élvezte. Pár évig a kilenc ágyalap kamata csaknem egészen fedezte 9 növendék költségeit. A kétszeres értékcsökkenéssel ma alig számottevő összegre zsugorodott össze²⁸ az egykor „fejedelmi ajándék“-nak nevezett 54.000 korona.

Az Erdélyi Ref. Egyházkerületnek városunkban 1918. május 4–6. napjain tartott közgyűlésén meleg szavakkal Nagy Károly püspök behatóbban emlékezett meg gróf Wass Otiliáról.²⁹

A helyi Református Leányfőgimnázium 1937. május 30-án, az intézet alapítási évfordulóján, áldozott családi körben gróf Wass Otiliának, az intézet első nagy alapítójának.³⁰ Ha a körülmények következtében a református intézményeknek hagyományozott félvagyon ma nem is tesz ki olyan jelentékeny összeget, mint a másik félvagyon, az Erdélyi Múzeum-Egyesületé, a nemeslelkű Grófnő iránt érzett hála nem lehet kisebb mértékű.

Az E. M. E. választmánya az 1917. május 16-i ülésén elhatározta a „Wass Otilia szobák“ számára Wass Otilia szobrának elkészíttetését. Ha az Egyesületnek meglesz a különálló magyar múzeuma, ami nem álmkép, hiszen az állammal folytatott mindegyik tárgyalásnak ez az egyik sarkalatos kikötése, akkor e múzeumban minden kor gyermeke számára e szobor felállításával is jeleznünk kell soha le nem róható hálánkat Wass Otilia grófnő iránt. Házsongárdi sírjára pedig, melyet az E. M. E. gondoz, valamilyen emlékkő állítandó, s erre azt a síriratot kell vétni, melyet két helyen is a maga sírfeliratának nevez, s amelyik mindkét helyen francia és magyar szöveggel fordul elő s így hangzik:

*Elle est morte sans avoir vécu
Elle faisait semblant de vivre
De sa main est tombé le livre
Dans lequel elle n'a pas lu.*

*Élt — habár csak élni látszott,
Hiszen már rég, hogy ő halott.
Kihullott a könyv kezéből,
Amelyikből nem olvasott.³¹*

²⁸ A Ref. Egyházker. Igazgatótanácsának a Szeretetházhoz küldött értesítése szerint az alapítvány értéke 1920. január 1-én 21.600 lej. A 6355–1934. sz. igazgatótanácsi értesítés szerint az alapítvány értéke 11.690 lej. Az összeg kamatát, annak csekélyisége miatt, ma már nem lehet ágyalapítványnak kiadni.

²⁹ Lásd a nyomtatott jegyzőkönyv 87–88. lapjain. A közgyűlés Wass Otilia arcképének olajban való megfestését határozta el a leányfőgimnázium díszterme részére.

³⁰ Emlékbeszédet dr. Kántor Lajos tanár tartott.

³¹ E. M. levéltárában a gr. Wass Otilia iratai között az 1814. és 1886. számúak. Mindkét helyen sajátkezű írással „az én síriratom“ aláírás van.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület történetében sok nagy szellemmel találkozunk, kik vagy tehetségük legjavát állították az Egyesület szolgálatába, vagy adományaikkal, letétjeikkel siettek a közkincset gyarapítani. Az E. M. E. létét illetőleg azonban két ember volt elhatározó befolyással. Gróf Mikó Imre szelleme csodálatos kitartó erejét és vagyona számottevő részét adta az E. M. E.-nek: megalapította az Egyesületet s 12 holdas kertjével és villájával lehetőséget adott az elinduláshoz. Jelentőségben gróf Wass Ottilia közvetlenül Mikó Imre után következik: vagyona felének adományozásával lehetővé tette az E. M. E.-nek a továbbműködést akkor is, mikor az E. M. E.-nek minden más anyagi forrása kiszáradt.

Adja a Gondviselés, hogy Egyesületünk e két áldott emlékü nagyságának szelleme termékenyítőleg hasson!

Dr. Kántor Lajos.